

Urszula Dzióbaltowska

O JĘZYKU POEZJI JERZEGO ŻUŁAWSKIEGO

Materiał, który posłuży niniejszej charakterystyce języka, pochodzi z kilku tomików zawierających prawie cały dorobek poetycki tego twórcy¹. Żuławski objawił swój talent także w powieści, a w końcowym okresie twórczości również w dramacie.

Poezje – to wynik pierwszych zmagania z językiem jako tworzywem artystycznym. Analiza tego zjawiska pozwala wyodrębnić w nim elementy, których użycie wykraczało poza normy ogólnie przyjęte, powszechne na przełomie XIX i XX w. Wśród wybranych odstępstw językowych są takie, które należą do tradycyjnych w literaturze oraz takie, które indywidualizują język utworów, czyniąc go nieco osobliwym. Opis i ocena owych faktów językowych w zakresie zjawisk fonetycznych, fleksyjnych, składniowych oraz leksykalnych opiera się na informacjach zawartych w gramatykach, słownikach i poradnikach z 2 połowy XIX i początków XX w.

FONETYKA

Osobliwości fonetycznych w poezjach Żuławskiego jest mało. Pojawiają się sporadycznie, często jednokrotnie, świadcząc o przypadkowości wywołanej może chęcią jakiejś lekkiej stylizacji języka lub indywidualnymi przyzwyczajeniami i skłonnościami autora.

Dostrzega się małą ilość zjawisk fonetycznych typowych dla języka artystycznego. Tak np. spotykane u innych poetów, tradycyjne w poezji (znane gwarom), zjawisko usuwania ruchomości *e* w niektórych rzeczownikach pojawia się u Żuławskiego wyjątkowo w narzędniku l.p. np. *cześćcią*² (Poez.

¹ Wykaz źródeł oraz skrótów zamieszczony jest na końcu artykułu.

² Patrz np. J. Łoś, *Gramatyka polska*, cz. I, *Głosownia historyczna*, Lwów, Warszawa, Kraków 1922, s. 27; Z. Klemensiewicz, *Szkic gramatycznej charakterystyki poetyckiego*

234). Także stary, znany gwarom, popularny w poezji wyraz *skra*, bez etymologicznego *i-*, pojawia się zupełnie wyjątkowo: *skra* (Int 55), *skier* (*ibidem* 41).

Pozostałe, interesujące zjawiska fonetyczne (mało używane w języku ogólnym, staropolskie i gwarowe) pojawiają się także bardzo rzadko. Należy do nich np. dawna i gwarowa (według SW) postać wyrazu *ogrójec* z etymologicznym *o* (u Pass *o* częstsze w Galicji, *ó* w Królestwie; poeta pochodził z Galicji): *ogrojca* (Pocz 235); także stare *o*, w znanych jeszcze językowi ogólnemu, ale rzadszych formach przypadków zależnych rzeczownika *ból*, występuje w kilku zaledwie przykładach: *bolu* (Na 198, 200, 203), *bolem* (*ibidem* 218), *bolów* (*ibidem* 209). Z innych znanych językowi wahań w wymowie *o* i *ó* spotyka się *o* w *podnoży* w rymie do *korzy* (Na 66) (w SW postaci *o* i *ó* są równorzędne; u Pass i w Praw *podnoży* rzadsze); *ó* natomiast pojawia się w znanej gwarom postaci *jawór* (Na 141), w dopełniaczu l.mn. *pieszczót* (*ibidem* 199)³ i *teśknót* (Pocz 33, 143, 169, 210) oraz w przymiotniku *niepowrótny* (*ibidem* 194). Z innych zjawisk przykładowo wspomnieć należy: rzadką w języku postać czasownika *grzęznąć* z *q*: *grząznąć* (Na 212) i *grząźnie* (*ibidem* 74), miejscownik l.p. rzeczownika *krąg* z archaicznym *q*: *na krągu* (*ibidem* 120) i dawną, mało używaną postać przyminka *k* w połączeniu z zaimkami, np.: *k'nam* (Pocz. 76), *k'sobie* (Na 248). W funkcji archaizmu raczej niż dialektyzmu występuje gwarowy, małopolski kontynuant grupy* *źr* w postaci *źr⁴*: *Joëb milczał, a rzesza w sad niesforna wpadła i lakomie nieźrale fig owoce jadra* (Pocz 64); *źr* także w *nieźrały* (*ibidem* 4) i *doźrał* (*ibidem* 63). Przymiotnik *pijany* pojawia się w tłumaczonej wpływem białoruskim, prowincjonalnej, ale znanej literaturze postaci *pjany*⁵ (Pocz 178, Na 143), *pjanych* (Pocz. 192); wpływem ruskim tłumaczy się też mało używana postać wyrazu *bohater* z etymologicznym *y* (z rus. *bohater*): *bohaterów* (Na 40).

Za to jakby do ulubionych przez poetę należą rzadsze, ale ogólnie znane formy słowotwórcze i fleksyjne czasownika *siąść* z *ę*. Spotyka się je zarówno w pozycjach rymowych, jak i śródwersowych: *przysiędzie* (Int 103), *usiędę* (Na 91), *dosiędę* (*ibidem* 49), *siędziesz* (Int 47), *siędzie* (Na 51, 182), *osiędzie* (*ibidem* 87), *posiędzie* (*ibidem* 245), *zasiędzie* (*ibidem* 162), *usiędą* (Stance 15). Chętnie też wykorzystuje poeta znaną gwarom, ulubioną przez romantyków postać wyrazu *cmentarz* z mylnym *s*, wprowadzonym na skutek

języka Słowackiego, [w:] tegoż, *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa 1961, s. 283.

³ Postać tę notuje np. J. Trypućko, *Język Władysława Syrokomli*, t. 1, Uppsala 1955, s. 55–56.

⁴ W. Śmiech, *Rozwój historyczny polskich grup spółgłoskowych *sr', *źr', *zr'*, Łódź 1953, s. 145.

⁵ J. Łoś, *Gramatyka...*, cz. I, s. 146; J. Trypućko, *Język...*, s. 84.

skojarzenia z wyrazem *smętny*⁶: *smętarz* (Na 109, 113, Int 23, 37), *smętarza* (Na 113), *smętarzem* (*ibidem* 216), *smętarze* (*ibidem* 34, 112); *s* także w przymiotnikach *smętarnie* (Poez 36) i *smętarny* (Int 78). Z obserwacji wiadomo, że postaci tych nie spotyka się u innych poetów z końca XIX w.

Do pozostałych odstępstw językowych należą: niepoprawna postać czasownika *zamraczać*, z brakiem przejścia rdzennego *o* w *a*, tłumaczącym się tylko pozycją rymową: *zamrocza* – *urocza* (Na 124); niepoprawny miejscownik l.p. rzeczownika *poświęta* z nieprzegłoszonym *e*: *poświęcie* (Int 63); także niepoprawne są ze spotykanym w gwarach przegłosem *e* w *a*: miejscownik l.p. *wiatrze* (rym do *bladsze*) (Na 107) (według Pass postać *bladszy* rzadsza jest od *bledszy*) oraz przymiotnik *światlisty* (Poez 44). Do rzadkich natomiast, ze znanym gwarom pierwotnym *st*, należy rzeczownik *strętwiłość* (Na 106); potoczna jest też forma 3 os. l.mn. czasu przeszłego czasownika *przyjść* ze znanym *ś*: *przyśli* (rym do *wymyśli*) (Int 115).

Nowością natomiast jest nieoczekiwane, nagłosowe *h* w nazwie *India* oraz w przymiotnikach *indyjski* i *indostański*, wprowadzone przez analogię do *Hindus* (por. protetyczne *j* w *Jagnieszka*, *h* w *Hameryka*). Nowotwór ten służyć ma, jak się wydaje, stworzeniu bardziej podniosłego nastroju: *Nocą nad Hindją ponad wonne kwiaty płynie prastarych puszc cicha rozmowa* (Poez 141), poza tym *Hindji* (*ibidem* 207) oraz *hindyjskiej* (*ibidem* 137) i *hindostańskich* (*ibidem* 175). Innowacje fonetyczne w języku artystycznym należą do niezwykle rzadkich.

FLEKSJA

Grupa interesujących zjawisk fleksyjnych jest także niewielka; nie tworzą one jakiegoś zespołu konsekwentnie służącego stylizacji. Przeważają wśród nich zjawiska powszechnie znane, z których jedne należały do wychodzących już z użycia, a inne stawały się lub były ulubionymi środkami stylistycznymi. Formy archaiczne i dialektyczne występują sporadycznie.

Wyjątkowe są takie formy, jak np. dopełniacze rzeczowników rodzaju męskiego l.p. z rzadszą, czasem znaną gwarom, czasem wykorzystywaną w poezji⁷ końcówką *-a*, np.: *kindzała* (rym do *ciała*) (Poez 194), *obłoka* (rym do *Czarnooka*) (Na 191), *zdroja* (rym do *moja*) (Int 25); dopełniacze z rzadszą końcówką *-u*: *cieniu* (Poez 28) i *wieczoru* (Na 107). Do sporadycznych należą też mniej używane bezkońcówkowe postacie l.mn. rodzaju

⁶ Por. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 66; S Dor I, 8, s. 451.

⁷ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1965, s. 269.

nijakiego *ócz* (Na 12, 129, Int 21, 60, Stance 24) (przydatne zapewne ze względów rytmicznych) oraz narzędnik l.mn. rodzaju żeńskiego z odziedziczoną końcówką rzeczowników żeńskich spółgłoskowych *-mi*: *pierśmi* (Int 43); do niepoprawnych natomiast należał, spotykany w języku potocznym, dopełniacz l.mn. rodzaju żeńskiego z męską końcówką *-ów*: *ómów* (Pocz 231).

Większość osobliwości w odmianie rzeczowników stanowią formy tradycyjne i bardzo popularne w literaturze, spotykane u niemal każdego twórcy. Należą do nich częste mianowniki l.mn. rzeczowników męskoosobowych w formach nieosobowych z końcówkami *-y* w tematach twardych oraz *-i* po *k*, *g*, np.⁸: *buntowniki* (Stance 13), *kapłany*, *ślugi* (Na 44); rzeczowe formy rzeczowników męskoosobowych z końcówką *-e* w tematach miękkich: *bluźnierce* (rym do *serce*) (Int 53), *ojce* (rym do *ogrojce*) (Stance 9); częste są też archaiczne formy biernika l.mn. rzeczowników męskoosobowych z końcówkami *-y||-i* po *k*, *g* w tematach twardych oraz *e* w tematach miękkich, od XVIII w. powszechnie stosowane w języku poetyckim⁹: *proroki* (Pocz 6), *robotniki* (rym do *szyki*) (*ibidem* 62), *syny* (Na 199), *żebraki* (rym do *szlaki*) (*ibidem* 84) i *mieszkańce* (Stance 15), *potępieńce* (Na 199), *wieszczce* (Pocz 6). Formy te służą niewątpliwie lekkiej archaizacji, w większości jednak podyktowane są tylko pozycją rymową. Archaiczny charakter mają także tradycyjne w stylu uroczystym i w poezji, częste u Żuławskiego, narzędniki l.mn. z końcówkami *-y||-i*¹⁰, rodzaju męskiego np.: *takimi obrazy* (Na 57), *śmiertelnemi rańtuchy* (rym do *duchy*) (*ibidem* 152), *powolnemi twory* (rym do *pokory*) (Pocz 222), *wzburzonemi wały* (rym do *przestaly*) (*ibidem* 43); rodzaju żeńskiego np.: *pod stopy mojemi* (Int 89), *struny miłosnemi* (Na 190); rodzaju nijakiego: *bluźnierstwy* (Na 210), *kolany* (Stance 27), *kopyty* (Na 49).

Pozostałe, stare i dialektyczne formy przypadków pojawiają się wyjątkowo, często jednokrotnie, tak jak np. dialektyczny dopełniacz l.p. rodzaju męskiego *dom* bez właściwej końcówki *-u*: *do dom* (Int 147); miejscownik l.p. rodzaju męskiego rzeczownika *bór* ze starą i gwarową końcówką *-u*¹¹: *w boru* (Pocz 77, Na 193) (rym do *przestworu*) (Int 36); archaiczne mianowniki l.mn. męskich rzeczowników żywotnych nieosobowych *robacy* (rym do *pracy*) (Int 109) i *wilcy* (Stance 12) czy miejscowniki l.mn. rodzaju nijakiego z dawną końcówką *-ech*: *na uściech* (Int 100), *na niebiesiech* (Pocz 34). Do archaicznych

⁸ H. Turcka, *Mianowniki l. mn. typu chłopcy, draby w języku ogólnopolskim*, „Język Polski” XXXIII, 1953, s. 129–155.

⁹ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna...*, s. 282.

¹⁰ *Ibidem*, s. 283, 306–307.

¹¹ J. Łoś, *Gramatyka polska*, cz. III, *Odmienia (fleksja) historyczna*, Lwów-Warszawa-Kraków 1927, s. 32; S. Urbańczyk, *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1962, s. 44.

należą też formy podwójne, rzadkie już nawet w XVII w.¹²: w *moich ręku* (Pocz 248), w *ręku mych* (*ibidem* 249).

Wśród czasowników zwraca uwagę znane polszczyźnie zjawisko przesuwania się czasownika do innego niż powszechnie uznawany typu koniugacyjnego. Powstałe w wyniku tego warianty odmiany, czasem rzadsze, czasem charakterystyczne dla gwar, często wykorzystywane są w poezji, niejednokrotnie z powodów wersyfikacyjnych. U Żuławskiego spotyka się np.: *kłopotą* (rym do *żywota*) (Int 115), *kołata* (rym do *świata*) (Stance 12), *pokrzyka* (Na 7), *ssają* (*ibidem* 159), *stawa* (rym do *sława*) (Int 100–101), *ulata* (rym do *świata*) (Na 94). Zmianą typu odmiany czasownika tłumaczą się też sporadyczne, starsze formy czasowników: *dysze* (rym do *cisze*) (Pocz 232), *muszcze* (rym do *tluszczę*) (Na 237), (rym do *puszcze*) (*ibidem* 175, 193), *tryszcze* (Pocz 194) i dawne *żywie* (rym do *grzywie*) (*ibidem* 188). Wyjątkowe też są stare, użyte dla archaizacji formy bezokoliczników: *grześć* (Stance 8) i *pogrześć* (Pocz 122). W 1. os. l.mn. czasu teraźniejszego występuje rozpowszechniona w poezji, spotykana w gwarach Polski północnej, pierwotna końcówka *-m*¹³: *bledniem*, *gryziem*, *stajem* (Int 58), *możem*, *wojujem* (Stance 25), *gonim* (Pocz 28), *tworzym* (*ibidem* 28). Z innych, rzadszych form odmiany zauważa się jeszcze czasowniki bez ogólnie używanego formantu *-n-*, np.: *dosięże* (Pocz 11), *niedosięże* (rym do *węże*) (Na 51) lub odwrotnie, z wstawionym *-n-*, tak jak np. w *kładnie* (Na 79).

Do pospolitych, obocznych lub rzadszych w języku należały częste w literaturze (zapewne także z powodów rytmotwórczych) formy czasu przeszłego bez formantu *-ną-*: *buchła* (Na 16), *jękleł* (Pocz 205), *plusła* (Na 13), *prysły* (rym do *obwisły*) (*ibidem* 251), *trysło* (Pocz 234). Częstsze natomiast u Żuławskiego niż u innych są formy czasu przeszłego pierwszej i drugiej osoby obu liczb bez końcówki osobowej, zastąpionej przez zaimki osobowe. Zna te formy staropolszczyzna, niektóre gwary, niekiedy język potoczny; mają je także pisarze pozostający pod wpływem gwar ruskich¹⁴. Są to np.: *nie uprosił ja*, *nie ubłagał ja* (Int 28), *ja roil*, *zapomniał* (*ibidem* 84); *ty nabył* (*ibidem* 46); *my szli* (*ibidem* 37), *my chodzili* (*ibidem* 34), *my czekali* (*ibidem* 36). Do mniej znanych należą rozkazniki 2 os. l.p. z zakończeniem *-ej*, w miejscu ogólnego *-ij*, właściwe jeszcze polszczyźnie XVIII w., wyjątkowo spotykane później¹⁵: *otrzej* (Na 87), *przyślej* (Int 33), *ślej* (Na 214). Za archaiczne można też uznać notowane u wielu twórców mianowniki

¹² Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna...*, s. 310.

¹³ *Ibidem*, s. 359; W. Śmiech, *Rozwój form czasu teraźniejszego czasowników w języku polskim*, Łódź 1967, s. 158–160.

¹⁴ Występują np. u Słowackiego, Chodźki. Por. Z. Klemensiewicz, *Szkic gramatycznej...*, s. 294; H. Turska, *Język Jana Chodźki*, Wilno 1930, s. 55.

¹⁵ Łoś notuje je u Wyspiańskiego i Reymonta. Por. J. Łoś, *Gramatyka...*, s. 254.

męskich imiesłowów biernych odmiany rzeczownikowej, typu *oslonion* (Na 231), *pozbawion* (Int 9), *spowit* (Na 203), *zerwan* (*ibidem* 128), *zesmagan* (Poez 21), *zrodzon* (Na 122).

Przedstawione przykłady wskazują na to, że w stosowaniu osobliwości fleksyjnych poeta podporządkował się powszechnie panującym wzorom i normom stylistycznym, nie nadużywając żadnego typu form.

SKŁADNIA

W zakresie składni, tak jak dotychczas, uwagę zwracają osobliwości, a więc konstrukcje dawne, wychodzące z użycia, przeniesione z polszczyzny regionalnej, a także konstrukcje ulubione.

Związki z dopełnieniem. Dość często spotyka się dopełnienia wyrażone innymi niż powszechnie konstrukcjami, tzn. innymi przypadkami lub wyrażeniami przyimkowymi. Wśród dopełniaczowych wyróżnia się dopełniacz cząstkowy (dziś zastąpiony biernikiem), wychodzący w końcu XIX w. z użycia¹⁶: brać: (*lirnik*) *ziemi skrwawionej w dłoń wyschniętą bierze* (Stance 15); dać: *I lutni twojej dam boskiej siły* (Na 95); dostać: *lica dostają koralu* (Poez 161). Z dopełniaczami łączą się też czasowniki takie jak: śledzi (dziś z biernikiem): *szeptów naszych i całunków śledzić* (Na 90), *oczu jej śledzić* (*ibidem* 26); prosić i żebrać (dziś z dopełnieniem przyimkowym): *duchy proszą kamiennego ciała* (Poez 248), *żebrać litości i żebrać ochłody* (Na 244). Dopełnienie celownikowe. Do archaicznych, wychodzących z użycia należały konstrukcje czasowników i przymiotników z celownikiem, zastąpione około połowy XIX w. dopełnieniami przyimkowymi¹⁷ (niektóre z nich szcążkowo utrzymują się do dziś). Z celownikiem łączy się np.: czasownik modlić się: *Modląc się Bogu* (Na 79), *Ja-m nie modlił się Bogu* (*ibidem* 167), *ja-m modlił się Bogu* (*ibidem* 117), *światu się modli* (*ibidem* 150). Szcążkowo trwa do dziś, zanikła w XVII w., konstrukcja przymiotnika podobny z celownikiem¹⁸: *Podobną [...] chmurze* (Int 43), *fali podobny* (Stance 12). Nowotworem jest może połączenie czasownika stróżować: (*gwiazda*) *stróżuje snom* (Na 79). Dopełnienie biernikowe. Do ulubionych przez wielu poetów młodopolskich należało łączenie marzyć z biernikiem, będące konstrukcją niewątpliwie już ar-

¹⁶ Por. np. M. Lesz, *Genetivus partitivus w języku polskim*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” t. 19, s. 71.

¹⁷ M. Brodzińska, *Historyczne procesy przekształceń polskiego celownika w formy przyimkowe*, [w:] *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, Warszawa 1955, s. 46–47.

¹⁸ *Ibidem*, s. 29.

chaiczną¹⁹, zastąpioną dziś dopełnieniem przyimkowym. U Żuławskiego występuje np.: *księżniczka [...] marzy miłość* (Na 104). Przyimkowymi dziś są też dawne dopełnienia czasowników płakać: (*gwiazdy*) *placzą życie* (Na 66), śnić: *śnie [...] szumy drzew* (*ibidem* 72) i zasiąść: *Stwórca swój stolec królewski zasiadł* (Poez 228). Dopełnienie narzędnikowe. Manieryzmem epoki można nazwać narzędnikowe dopełnienia przy przymiotnikach, typu wielki duchem. Ta znana dobrze literaturze (Syrokomla, Wyspiański) konstrukcja często przykuwa uwagę nowością połączeń wyrazowych. Pełnią one rolę jakby poetyzmów, służą odświeżeniu a niekiedy może udziwnieniu języka. Nowymi w ramach tej starej konstrukcji wydają się np. następujące połączenia²⁰: bładny: (*myśl*) *gniewem bładny* (Int 74); gwarny: *gardła przepaści, rykiem kaskad gwarne* (Poez 36); orężny: (*władca*) *piorunem orężny* (Na 58); siny: (*ziemia*) *sina śmiercią* (Poez 44); świetny: (*świat*) *blaskami świetny* (Na 46). Do szczególnie ulubionych przez literaturę należały dopełnienia przymiotników brzemienny i ciężarny²¹. Występują one także u Żuławskiego, np.: *brzemienne gromami chmury* (Stance 11), (*niebo*) *gwiazdami brzemienne* (Poez 184), *morze wieczne nowemi (falami) ciężarne* (Int 79).

Związki z okolicznikiem. Okolicznik miejsca. Wyjątkowo spotyka się konstrukcję w z biernikiem po czasowniku oznaczającym ruch, zastępowaną na ogół (poza zwrotami utartymi, takimi jak np. *iść w świat*) przez połączenie *do* z dopełniaczem. Konstrukcja ta, tłumaczona wpływami ruskimi (znana Mickiewiczowi, Słowackiemu, Syrokomli), występuje jako element archaizacji: (*Joëb*) *oraczy winnych [...] wiódł w dom na Sabat* (Poez 63). Poza ramy utartych zwyczajów natomiast wychodzi użycie przyimka w 'na' z miejscownikiem, np.: *Rozczarowań ci mara w zwiędle siadła lice* (Na 229), (*królewna*) *Sama żyje w wyspie cudów* (*ibidem* 124). Okolicznik przyczyny. Wyjątkowo spotyka się rzadki także w języku ogólnym okolicznik przyczyny wyrażony narzędnikiem. Konstrukcja ta, znana literaturze, wyszła z użycia po XVI w.²²: *grozą zbledli* (Poez 45). Okolicznik porównania. Manieryzmem natomiast można nazwać używanie przez modernistów narzędnikowego okolicznika sposobu²³. Lubi

¹⁹ Patrz A. Krasnowolski, *Systematyczna składnia języka polskiego*, Warszawa 1897, s. 131.

²⁰ Brak ich w S Dor oraz w wielokrotnie już cytowanych opracowaniach języków osobniczych.

²¹ S Dor cytuje np. Mickiewicza, Prusa, Reymonta, Boya.

²² Por. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna...*, s. 429.

²³ Częste są one u Kresowiaków, np. u Orzeszkowej: *Ty zakwitniesz różą a ja kaliną*. Por. analogiczne konstrukcje cytowane w moim artykule *O języku i stylu poezji Jana Kasprówicza* zamieszczonym w tymże tomie.

go także Żuławski. Poza wieloma powszechnie znanymi, dużo związków, dzięki nietypowym połączeniom wyrazów, ma charakter bardziej niezwykły, poetycki. Nowość ich niekiedy polega na podstawieniu tylko nowego określnika. Wiele z tych okoliczników można byłoby spotkać również w języku potocznym, w postaci wyrażenia porównawczego z *jak*, *jakby*, np.: ciągnąć: *ptakiem przelotnym ciągnąc* (Na 34); lecieć: (*blask*) *kaskadą leci* (Poez 147), (*pieśń*) *kaskadą leci* (Stance 29), *Lećmy ptakiem* (Na 74); plusnąć: (*wiosno*) *plusnął rybką* (Int 22); roztoczyć: *labędziem [...] śnieżne skrzydła roztoczę* (Poez 210); stoczyć: *Jęk jego głazem stoczył się w przestworze* (Poez 234).

Większość przytoczonych tu osobliwości składniowych polegała na zestawianiu wyrazów na ogół nie łączonych w ramach danej konstrukcji; kilka zjawisk miało charakter archaiczny, wyjątkowo pojawiły się konstrukcje regionalne i nie znane językowi.

LEKSYKA

W wyniku analizy słownictwa pod kątem zróżnicowania chronologicznego, terytorialnego i środowiskowego, wyodrębniono: a) neologizmy, b) archaizmy, c) wyrazy mało używane, d) dialektyzmy²⁴.

a) Neologizmy. Za nowe uważa się te wyrazy, których nie znają epoki poprzedzające czas wprowadzenia ich do utworu²⁵. Oto wyrazy nie notowane w słownikach języka polskiego:

Rzeczowniki: *opierze* (Na 103) (w słownikach: *opierzenie* w znaczeniu 'pióra pokrywające ciało ptaka'; tu znaczenie przenośne 'piana'); *półżycie* (Na 54); *wszech-pramacierz* (Poez 232), *wszechtwór* (Na 172, 211); wobec faktu, że słowniki nie notują wszystkich formacji z *wszech-* i *pół-*, nowość tych potencjalnych, chętnie wykorzystywanych w literaturze, wyrazów jest wątpliwa. Być może neologizmem znaczeniowym, a więc wyrazem istniejącym od dawna, ale użytym w nowym znaczeniu jest *zleg* 'to, co zlega' (Na 64) (w S Kar *zleg* 'otwory obliczone na zlegnięcie ścian domu').

Przymiotniki: *balsamny* (Na 63) (w słownikach: *balsamowy*, *balsamiczny*); *bezsterny* 'bez steru' (Stance 53) (występuje też u Langego); *olimpowy* (Na 226) (w słownikach: *olimpijski*); *przewonny* (Poez 137, 154, 159) (także u Kasprowicza; w S Dor *przewonny* uznano za poetycki, objaśniając go cytatami z późniejszych utworów Kasprowicza i Konopnickiej);

²⁴ Podział wyrazów na archaiczne i dialektyczne może niekiedy nasuwać wątpliwości, ponieważ informacje zawarte w słowniku Lindego, S Wil, SW i S Kar nie zawsze się pokrywają.

²⁵ Patrz: definicja sformułowana przez T. Skubalankę w pracy: *Neologizmy w polskiej poezji romantycznej*, Toruń 1962, s. 36.

blyskawiconogi: *blyskawiconogie żrebce* (Int 67) (u Tetmajera np.: *blyskawicostope kozy*); *wiatroskrzydły koń* (Pocz. 254) (u Tetmajera *wichroskrzydły ptak*); *perlodajny*: *muszle perlodajne* (Na 228); *błękitno-srebrny*: *błękitno-srebrne widma* (Int 61); *błękitno-srebrnawy*: *mgły błękitno-srebrnawe* (Pocz 155); *miedziano-rdzawy*: *blask miedziano-rdzawy* (Pocz 41); *dziecięco-radosny*: *śpiewał dziecięco-radosny* (Na 142), *ledwo-drżący*: (*piosnka*) *ledwo-drżąca* (Int 14); *wpół-srebrny księżyc* (Int 38); *wpół-zgasły*: *wpół-zgasłego [...] słońca blask* (Pocz 41); (fakt, że powyższych przymiotników złożonych brak jest w słownikach nie świadczy o tym, że są one neologizmami, bowiem epitety złożone można w języku polskim tworzyć okazjonalnie i w zakresie nie ograniczonym)²⁶.

Przysłówki: *świetlanie* (Int 10) (w S Dor *świetlano* z kwalifikatorem *rzadki*); *złośno*: (*młyn*) *zrzedzi i smutno i złośno* (Na 103); *naspoly* (*ibidem* 142) (znane: *naspól*). Czasowniki: *niemieć* 'czynić niemym' (Int 86) (*niemieć* także u Przesmyckiego; znane: *niemieć* 'stawać się niemym'); *przeofiarnić* (Na 216) (*prze-* podkreśla uintensywnienie czynności ponad granice); czasowniki oznaczające zaczęcie czynności, działanie połączone z jej wzmaganiem *rozpieśniać* i *rozpieśnić* występują w formach imiesłowowych: *rozpieśniając* (Na 193) i *rozpieśniona* (Pocz 85, Na 84, 85) (w SW czasowniki te przypisywano tylko Kasprowiczowi); *zcichać* (Int 49) (używane: *ucichać*, *przycichać*); *zszaleć* występuje w formie imiesłowu przyszłego czynnego: *w całunku zszalałym* (Na 192) (używane: *oszaleć*). Uwagę też zwraca zestawienie czasownika *ocienić* z zaimkiem zwrotnym *się*: *Mgłą się góry ocienią* (Na 25).

Łatwo zauważyć, że wśród przytoczonych wyrazów brak jest formacji typowych i częstych u innych twórców, takich jak np. zdrobnienia i zgrubienia. Intelktualny charakter poezji Żuławskiego nie stwarzał potrzeby stosowania ekspresjonizmów charakterystycznych dla poezji uczuć i nastrojów. Poeta dość powściągliwie wykorzystał możliwości tkwiące w języku, posługując się najprostszymi metodami tworzenia nowych wyrazów, takimi jak zmiana przyrostka lub przedrostka (*opierze*, *balsamny*, *zcichać*), czy łączenie wyrazów istniejących (*wszechpramacierz*, *półzycie*, *blyskawiconogi*). Liczbą około 30 nowych wyrazów postawił się Żuławski w rzędzie mniej płodnych²⁷ twórców neologizmu artystycznego; nie włączono na ogół tych wyrazów do S Dor, choć podano indywidualizmy wielu innych, np. Kasprowicza, Przybyszewskiego czy Tetmajera.

²⁶ Por. W. Doroszewski, *Przymiotniki złożone w języku polskim i ich pisownia*, „Poradnik Językowy” 1935/1936, z. 3, s. 60; także U. Kęsikowa, *Język poezji Kazimierza Tetmajera*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego” 1988, Rozprawy i monografie 112, s. 128–131.

²⁷ Por. U. Kęsikowa, *Język poezji...*, s. 135–136.

b) Archaizmy. Do archaicznych należą wyrazy i znaczenia wskrzeszone ze staropolszczyzny (archaizmy) oraz wyrazy cechujące język staropolski, istniejące do dziś w gwarach (archeologizmy)²⁸.

Rzeczowniki: *chram* 'świątynia' (Na 104); *dziewięsil* 'olbrzym' (Pocz 252); *kruża* 'dzban, czasza' (Stance 32, Pocz 68, 184); *mężyna* 'mężatka, żona' (Pocz 68); *niezbożność* 'bezbożność, czyn niezbożny' (Int 117); *obiata* 'ofiara' (Na 209, Pocz 246); *rab* (Int 72).

Przymiotniki: *brzydliwy* 'brzydki' (Pocz 64); *niezbożny* 'bezbożny, grzeszny' (Int 118).

Czasowniki: *stradać* 'stracić' (Pocz 59).

Inne części mowy: *azali* 'czy' (Pocz 58); *jedno* 'tylko, jedynie' (Pocz 29, 193, 230, Na 192, 223, 232, Int 40, 117, 119, Stance 5); *kromia* 'prócz, z wyjątkiem' (Pocz 122, Int 117); *ninie* 'teraz, obecnie' (Int 74); *przestrono* 'przestronnie' (Na 218); *przez* 'dlaczego, czemu' (Pocz 58, Int 85); *wczora* (Na 197, 241); *zawdy* 'zawsze' (Int 98); *zali* 'czy' (Pocz 228, Na 222, Int 116); *zaliż* 'czyż' (Na 41, 229).

Mimo niewielu wprowadzonych archaizmów leksykalnych, należy Żuławski do poetów chętnie posługujących się tym zabiegiem stylistycznym. Ilość ich użyć wystarczyła na to, by zaliczyć go było można do archaizatorów takich, jak Rolicz-Lieder, Lange, Tetmajer czy Kasprowicz²⁹. Archaizmy te wydobył poeta z najdawniejszej polszczyzny, z najznamienitszych zabytków oraz słowników języka polskiego.

c) Wyrazy mało używane. Są to wyrazy przestarzałe, czasem nawet archaiczne, rzadkie znaczenia wyrazów, a także mniej znane warianty słotwórcze wyrazów ogólnie używanych:

Rzeczowniki: ulubiony przez wielu poetów *całunek* 'pocałunek' (Na 129) (w S Dor *przestarzały*); *druzga* 'odłamek, trzaska' (Pocz 11) (w S Dor *dawny*); *jaśń* 'jasność' (Int 114) (w S Dor *rzadki* i *poetycki*); *jednia* 'jedność' (Int 101) (w S Dor *książkowy*); *karma* 'pokarm' (Na 142); ulubiony przez wielu poetów *kuszc* 'krzak, krzew' (Pocz 82) (w S Dor *dawny*); *ostrów* 'wyspa' (Na 199) (w S Dor znaczenie to uznano za *przestarzałe* dziś *książkowe* i *gwarowe*); *szyd* 'szyderstwo, szydzenie' (Stance 21) (w S Dor *przestarzały*); do ulubionych także przez wielu pisarzy należy *tesknica* (Na 199) (w S Dor forma dziś *poetycka*); *truna* 'trumna' (Int 102) (w S Dor wyraz *dawny*, u Lindego jeszcze bez kwalifikatora; *truna* także należy do wyrazów często spotykanych w poczji).

²⁸ H. Gaertner, *Gramatyka współczesnego języka polskiego, cz. III, Słotwórstwo*, Lwów 1934, s. 120, 122.

²⁹ Patrz U. Kęsikowa, *Język poezji...*, s. 91–106; także: U. Dziobałowska-Chciuk, *Styl językowy twórczości poetyckiej Młodej Polski*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1977, Nauki Humanistyczno-Społeczne 15, s. 17–23.

Przymiotniki: *luty* 'srogi, mroźny' (Na 122) (w S Dor podane znaczenie określono jako *dawne* dziś *książkowe*); *nieścigły* 'niedościgły' (Stance 32) (w S Dor *przestarzały*); *stalny* 'stalowy' (Pocz 235) (w S Dor *dawny*); *szczytlny* 'wysoki, strzelisty' (Stance 5) (w S Dor znaczenie *przestarzałe*).

Czasowniki: *kapłanic* 'spełniać obowiązki kapłańskie' (Na 221) (w S Wil bez kwalifikatora, w S Dor brak hasła); *kować* 'kuć' (Int 55) (w SW forma *kować staropolska* i *mało używana*, w S Dor *przestarzała*); *ognić* 'palić, rozżarzać ogień' (Pocz 155) (w S Dor *dawny*); *okrzyczyć* 'ofukać kogoś' (Na 30) (w S Dor znaczenie *przestarzałe*, dziś *książkowe*); *olajać* (*ibidem* 30) (używane: *wylajać*, *złajać*) (w S Dor brak *olajać*); *wnijsć* 'wejść' (Na 240); *zmłodnieć* 'odmłodnieć' (Na 104).

Do rzadkich także należały zapewne wyrazy określane w słownikach jako *poetyckie*: *siolo* 'wieś, osiedle' (Na 99) (w S Dor *przestarzały* dziś *książkowy*) i *smętek* 'smutek, zgryzota' (Pocz 143) (w S Dor *książkowy* i *poetycki*).

Większość tych rzadkich wyrazów i znaczeń znalazła się w poezjach ze względu głównie wersyfikacyjnych; poeta sięgał po nie także z powodu ich walorów stylistycznych; jako mniej powszechne dodawały tekstom na ogół poetyckości, a niekiedy służyły nawet archaizacji. Dziś w większości zaliczane są do *przestarzałych* i *dawnych*, często też do *poetyckich* i *książkowych*.

d) Dialektyzmy. Są to wyrazy i znaczenia charakterystyczne dla gwar, wybrane na podstawie analizy SW i S Kar³⁰.

Rzeczowniki: *debrza* 'parów, jar' (Pocz 75, Na 67) (w S Dor *przestarzały*); *plomie* 'płomień' (Na 77, Int 101) (Linde i S Wil nie notują; w S Dor *dawny*); *pustać* 'pusty obszar' (Pocz 41) (w S Dor *gwarowy* i *książkowy*); *wirch* (Na 51) (*regionalizm* o wartości poetyzmu ulubiony przez młodopolań); *wyrzaj* 'ciepłe kraje, odlot ptaków' (Na 34); *zazula* 'kukułka' (*ibidem* 125).

Przymiotniki: *mroźliwy* 'mroźny' (Na 172).

Czasowniki: *spleznąć się* 'obsunąć się' (Pocz 46); *zachwytać* 'zachwytywać' (Na 93); *zasnąć* (Na 105) w formie imiesłowu *zaśnięty* 'uśpiony, ten kto zasnął'; *zmarnić* 'zmarnować' (Na 181).

Wśród tych niewielu dialektyzmów nie ma grupy wyrazów wywodzących się z jednego terenu gwarowego (a można by oczekiwać np. małopolańskich). Ilość i jakość wyodrębnionych wyrazów gwarowych (mają one raczej wartość poetycką i estetyczną) pozwala stwierdzić, że Żuławski nie dialektyzował swoich poezji. Wykorzystywał środki należące raczej

³⁰ Źródłami uzupełniającymi informacje był S Dor, a w wątpliwych przypadkach także S Wil i Linde.

do archaizujących. Zabiegając o oryginalność i indywidualizację języka, sięgał bardziej po środki składniowe niż leksykalne, co nie należy do powszechnych metod stylistycznych.

Intelektualna poezja Żuławskiego, jej liryczna refleksja, brak pesymistycznych i dekadencckich nastrojów, a także źródła poetyckiego natchnienia, jakimi były filozofia indyjska czy Biblia, sprawiły, że język tej poezji jest „klasyczny”, umiarkowanie nasycony tradycyjnymi środkami stylistycznymi, z lekka „upoetyczniony” i archaizowany, indywidualizowany nieco w ramach leksyki oraz składni, brak w nim ekspresywizmów i dialektyzmów, tak charakterystycznych dla wielu modernistów.

WYKAZ SKRÓTÓW

Dzieła poetyckie

- Na – J. Żuławski, *Na strunach duszy. Poezje. Garść pierwsza*, Kraków 1895.
 Int – J. Żuławski, *Intermezzo (Poezje)*, Kraków 1897.
 Stance – J. Żuławski, *Stance o pieśni*, Kraków 1897.
 Poez – J. Żuławski, *Poezje II*, Warszawa 1900.

Słowniki i poradniki językowe

- Linde – S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1807–1814.
 Pass – A. Passendorfer, *Słownik ortograficzny (mniejszy) na podstawie uchwał Akademii Umiejętności*, Warszawa 1912.
 Praw – *Pravidła pisowni polskiej ze słowniczkiem przyjęte przez Akademię Umiejętności w Krakowie*, Warszawa 1902.
 S Dor – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1969.
 S Kar – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków 1900–1911.
 SW – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
 S Wil – *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno 1861.

Urszula Dzióbaltowska

ON THE LANGUAGE OF JERZY ŻUŁAWSKI'S POETRY

As a result of an analysis of the language of Jerzy Żuławski's poetry, some devices have been selected which go beyond the linguistic norms common and universally accepted on the turn of the XIX and XX centuries. The selected linguistic devices can be divided into traditional, known in literature, and idiosyncratic, which make the language of the poems somewhat original. All these devices have been described and evaluated in chapters on phonetics, inflexion, syntax and lexis.

Phonetic idiosyncracies are scarce and not many of them are typical of artistic language. Inflexion reflects the commonly accepted norms and patterns of style. Trying to make the poems original and their language individual, the poet used syntactic means more frequently than lexical ones, which is not typical of methods of stylization.

The language of Żuławski's poetry is „classical”; moderately permeated with traditional stylistic devices; slightly „poeticized”, archaized and individual. It lacks dialectal phrases and expressive devices characteristic of Modernist poets.